

պէս, զարերու երկայնքին, եղած են ու կան դեռ, ժողովուրդներ, որոնց ճակատադիրը զիրենք զամեր է անագորոյն զերութեան Անիւին. զանոնք զրկած կեանքի բոլոր բարիքներէն, ու անոնց ուսերուն զիւրած, բոլոր չարիքները այս աշխարհին, ու չէ յաջողած ստիպել, խորտակել անոնց մէջ զուսպ, խոր, ազնուական տեսիլքը, «հրեղէն սիւն»ը, Ս. Գրքի բառով:

Այդ «հրեղէն սիւն»ին է որ հետեւած են այդ ժողովուրդները՝ զերութեան աւազուածքներուն ընդմէջէն, հանդուրժելու երկրային դժոխքը, ու տակաւին չեն մեռած: Վասնզի կը հաւատային ու կը հաւատան դեռ, այն անվերջ ձայնին որ հնչած էր իրենց զոյութեան արշալոյսին: Ու Հայ ժողովուրդը՝ մինն է անոնցմէ, որ, երազէ երազ, տեսիլքէ տեսիլք, հուրի ու սուրի, արիւնի ու աւերի ընդմէջէն մարմնաւորած է, իւրայատուկ ու սեպհական ճիւղով մը, իր երազները, ու մերթ հոգիի տեսիլքի յանդուգն թափով, Աստուած է իջեցուցած երկինքէն իր տեսիլքներուն իրականութեան մարմին առնու. և Ս. Գրիգորի տեսիլքով հիմնարկուած Ս. Էջմիածինը ոչ այլ ինչ է քայց եթէ իրազորութիւն իր տեսիլքին, հայրենի սրբազան հողին վրայ:

Ահա թէ ինչո՞ւ, Այրարատ նուաճել երազող, և Մեծ Մովսէսին նմանող այս անապատականը ինծի կը թուի խորհրդանշանը ըլլալ մեր ժողովուրդին, որուն ճամբուն կը սլաշարեն յաճախ չարիքին ոյժերը, սակայն, անկարող մերժելու զայն իր երազէն: Հայրենի նուիրական լեռան մէկ խորշին քնացող և իր երազին բեկորը երկնքէն ընդունող Մժճնացի Ս. Յակոբ Հայրապետը, այս ժողովուրդին պատմութեան մէջ, առանձին դէմք մը չէ: Մեր բոլոր հայրապետները՝ անոր հոգիով և անոր ամբողջութեամբ զիմաւորած են մեր ժողովուրդին վրայ խուժող անբաւ աղէտքներն ու սարսափները, և չեն խաբուած: Այսօր, կայ, ի հեծուկս բոլոր զարերու բռնութեանց ու արհաւիրքներուն, այդ ժողովուրդը, զարմացնելու աստիճան այս աշխարհին իմաստութիւնն ու սպասումը:

«Յաղորդ եւ Ս. Հայրապետ...» որքա՞ն իրաւ նոյնքան և ստոյգ երբեմն, մեր նարականները:

ՀԱՅՐԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԴՐԱԿԱՆ ԵՒ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՔՆՆԱԳԱՏՈՒԹԵԱՆ ԴԵՐԸ ԱՍՏՈՒԱՆՈՇՈՒՆԶԻ ՄԷՋ

Քննադատութիւնը զատուութեան և տրամաբանութեան արուեստն է: Ամէն զատում և տրամաբանութիւն իր մէջ ունի բաղդատութիւն և ընտրողութիւն. նոյնիսկ ամենէն պարզ արտայայտութիւնն անգամ իր խորքին մէջ կը պարունակէ քննադատութեան նախնական ըմբռնում մը: Ամէն մտածում կ'ենթադրէ ընտրութեան մը և դատողութեան մը յառաջատուութիւն (process). կ'ըսենք կամ կ'ընդունինք թէ աս շիտակ է և ան՝ սխալ, կամ աս ճշմարիտ է և ան՝ թիւր, իրր հետեանք քննադատութեան մը: Ուրիշ խօսքով քննադատութիւնը ողջմտութեան, ուղիղ հասկացողութեան՝ այսինքն բանայնականութեան չափանիշն է:

Անշուշտ սովորական խօսակցութեան մէջ յաճախ քննադատութիւնը սխալ կը ըմբռնուի, և իր յոսի իմացումով նկատի կ'առնուի, ըստ սրում քննադատը ան է որ սխալներ կը դանէ, տկարութիւններ կը մատնանշէ, պակասներ երեւան կը բերէ, որով քննադատութեան հետեանքները օգտակար և կերտող ըլլալէ աւելի վնասակար և քանդիչ կը դառնան, դրական ըլլալէ աւելի ժխտական են, հետեաբար քննադատը կը խանդարէ մեր հաճոյքները, կը կործանէ մեր հաւատալիքները, կը խորտակէ մեր հոգիի և մտքի կոթողները առանց անոնց տեղը նորեր կառուցանելու: Բայց այս չէ ուղիղ քննադատութեան ճշգրիտ հասկացողութիւնը, ճշմարիտ իմացումը, քանզի ճշմարտութեան և զեղիցկութեան բոլոր ճշգրիտ մերձեցումները, բոլոր իրական նուաճումները, բոլոր արուեստներու բոլոր զեղիցիկ կերտումները կարելի է ձեռք բերել մի միայն ընտրողութեամբ և փորձարկութեամբ, այսինքն քննադատութեամբ: Անքննադատ միտքը վաղանցուկ տգաւառութիւններու խուսափուկ ազդեցութիւններու խեղճութեան և յարափոփոխ տրամադրութիւններու ենթակայ է. վասնզի չի գիտեր թէ ինչո՞ւ կը հաւատայ և կը հրճուի, չի կրնար իր հաւատաւններուն և

ժխտումներուն պատճառը տալ. ան կը շփոթէ նախապաշարումները համոզումներուն հետ, կը խառնէ չափաւորութիւնը զիտակցութեան հետ. մէկ խօսքով չի կրնար բանայնական ըլլալ. և իրր այսպիսին մարդկային մտածողութեան չափանիշէն վար կը մնայ: Միայն ուղիղ քննադատութեամբ կրնայ հաւաքը ճշմարիտ ըլլալ և կանգուն մնալ, և բարոյականը անաղարտ պահուիլ. ուրիշ խօսքով արդար քննադատութիւնը չինիշ է և ուժեղացնող. ան միայն կարելի կը դարձնէ բարձրագոյն կեանքը, վսեմագոյն կենցաղը, մտածումի, ըզզացումի և գործելու յառաջատուութիւնը գտնելով և կայունացնելով. ան է որ կ'ամբարադէ և կը պահպանէ վսեմագոյն արժէքները: Բոլոր կրօնի եւ բարոյականի բարեկարգիչները, բոլոր օրէնդէտներն ու հնարիչները եղած են ուղիղ քննադատները, որոնք քանդած են ժողովրդային սնամէջ կուռքերը, և անոնց տեղ կոթողած աւելի ստոյգ ճշմարտութիւններ, և մարդկութիւնը առաջնորդած միշտ գէպի բարին, գիղիցիքը և ճշմարտը, այս իսկ պատճառաւ յաճախ ատելի դարձած զանգուածին և նոյնիսկ հալածուած անկէ. պատմութիւնը սակայն կը պահէ անոնց խռտանդուած բայց պայծառ գէմքերը:

Անշուշտ կարելի է զեղծել և թիւրել գատողութեան կարողութիւնը. բայց այն ատեն ան չի կրնար հայթայթել լեցուն և անկախ կեանքի մը առաջձը, այլ միայն կրնայ գործածել ինչ որ կը գտնէ. և յետոյ չի կրնար զիւրաւ ինքզինք պարտադրել և անվտանգ խարբալել հանուր մարդկութիւնը. ահա թէ ինչո՞ւ Պղատոն ըսած է. «Մարդ արարածի համար անկարելի է չը խուզարկուած կեանք մը». նեմեսիսը որ կը խուսափի քննադատութեան շիջումէն՝ բանական և բարոյական լճացում է:

Իրաւ է որ ամէն քննադատութիւն իր իսկական գերին մէջ մէկ է, բայց անոր տեսակաները շատ են. անոնք կը զանազանուին իրենց ուսումնասիրութեան նիւթով և գործնական նպատակով: Այս յօդուածով քննադատութեան երկու տեսակներով միայն պիտի դրաղինք, Գրական և Պատմական քննադատութեամբ: Երկուքն ալ թէ և սերտօրէն իրարու միացած, բայց զանազանելի և առանձինն նկատուելի են:

Գրական Քննադատութիւնը կը հետազօտէ գրութեան մը թուականը և հեղինակութիւնը, այն պարագաները որոնց մէջ գրուած է, գիրքին հորիզոնը, նպատակն ու տարողութիւնը. կը զբաղի թէ ան մէկ թէ քանի մը հեղինակներու արտադրութիւնն է, կ'ուզէ ստուգել թէ կանխագոյն գրուածքի մը հետեւութիւնն է եթէ ոչ զայն կը պարունակէ. և եթէ այսպէս է ի՞նչ է անոնց թուականն ու նկարագիրը, և թէ որքա՞ն փոխուած են վերջին խմբագրողէն: Այս տեսակի քննադատութիւնը երբեմն ծանօթ էր իրր «բարձրագոյն» քննադատութիւն, ոչ թէ զայն կիրարկողներու կարողութեան պատճառաւ, այլ հակադրութեամբ «խոնարհագոյն» կամ «բնագրական» քննադատութեան, որուն միակ նպատակն էր ճշգրէ հեղինակի գործածած բառերը, ուստի «բարձրագոյն» կը կոչուէր քանզի հիմնուած էր աւելի ստորագաս քննադատութեան մը վրայ, և կ'ամբողջացնէր աւելի խոնարհ քննադատութեան մը գործը, և յետոյ բացորոշ է որ աւելի բարդ և ընդարձակ գործունէութեան դաշտ մը կ'ընդգրկէ:

Իսկ արդի գիրքերու համար այսպիսի գրական քննադատութիւն մը հազիւ թէ պէտք ըլլայ. վասնզի տպագրութեան գիւտէն ի վեր հեղինակի անունն ու թուականը կը նշանակուին գործի նախաբանին մէջ. մէկէ աւելի տպագրութեան պարագային ալ նորէն կը նշանակուին առաջին տպագրութեան թուականն ու տեղը. միայն բացառիկ պարագաներուն, ինչպէս անսունն գրութեանց, կամ այն գիրքերուն, որոնք գրուած են նոր գտնուած հին կամ բնագրային վաստաթուղթի (document) մը վրայ, գրական քննադատութեան կարիք կայ, բայց ասիկա բաղդատաբար գործերու նոր վիճակ մըն է աւելի, մինչ հին ատեն բոլոր գործերու պատճէնները ձեռքով կը պատրաստուէին, թիւով քիչ և զիւրաւ կեղծելի, հեղինակի անունը կրնար կորսուիլ, կամ ձեռագիրը ուրիշի մը վերագրուիլ, նոյնիսկ մասնաւոր դիտումով. գրական պարկեշտութեան կանոնները բոլորովին կը տարբերէին մերիններէն. հեղինակի իրաւունքի օրէնք չկար, և նոյնիսկ ժամանակ մը ամէն տեսակ կեղծում նուազ դատապարտելի էր, և շատ դժուարաւ երևան կ'ելլէր: Մերթ ամէն ջանք կը գործածուէր

մեծանուն հեղինակ մը շահագործել քաղաքական կամ կրօնական տեսութեան մը ի նպաստ. այնպէս որ զարը իրը ամբողջութիւնը զուրկ էր քննադատական ոգիէ, վերջին ծայր դժուար էր գտնել ձեռագիրի մը խտական բնագիրը, զարմանալի էր թուել եթէ շատ մը գրութիւններ հրապարակուէին այնպիսի հեղինակներու անուանով որոնք երբեք անոնց չէին պատկանել, եւ այս գրական գեղծարարութիւնը երեան չէր հանուել գուցէ նոյնիսկ զիտակցութեամբ:

Աւելին, այժմ մեզի համար տարօրինակ, մասամբ հեղինակի իրաւունքի ըմբռնումի բացակայութեան պատճառաւ, մասամբ ալ մեր չակերաններու համապատասխան կէտաւ գրութեան չգոյութեան պատճառաւ, գրիթէ աշխարհի բոլոր մասերու մէջ, սովորութիւն էր մէջընթացներ ընել կանխագոյն հեղինակներէ՝ առանց անոնց հեղինակներու մասին ծանօթութիւններ տալու. հին գիրքեր չունէին լուսանցքի ծանօթութիւններ, եւ հեղինակներու ակնարկութիւններ, նոյնիսկ անհրաժեշտութիւն չէր նկատուել զանոնք ճշգրտութեամբ մէջ բերել, այլ ըստ կամս եւ անխղճութեամբ. յետագոյն հեղինակ մը ազատ էր փոխելու կամ իւրացընելու զինք կանխող գործ մը իր քմահաճոյքին համեմատ: Շատ մը գիրքեր ոչ միայն չին եւ նոր կտակարաններու ժամանակ, այլ եւ միջին դարերուն կը խմբագրուէին խառնուրդի եւ մկրատումի այս գրութեամբ: Կ'ըսուի թէ այս սովորութիւնը ցարդ կը շարունակուի Արարիոյ մէջ եւ բարոյական անպատեհութիւն մը չի նկատուիր:

Ահա այս պայմաններու մէջ բացայայտ է որ Գրական Քննադատութիւնը իր առջեւ ունի ճշգրտի անհրաժեշտութեան պարտաւորութիւն մը. ուշագրութեամբ պէտք է հետապնդէ հեղինակի իրաւունքները, ուշագիր ըլլալով նախնական ազբիւրներու գործածութեան: Երբեմն իր հաւատումները կ'արդարանան գիրքի մը խտական ազբիւրներու գիւտով՝ իրենց գործածութեան եղանակը քննադատութեան կողմէ ստուգուելէ ետք: Ուրիշ պարագաներուն՝ բուն բնագիրները արդէն մեզի հասած ըլլալուն կրնանք հասկնալ յետագոյն խմբագրողներու գործածութեան կերպը, յըս-

տակ կերպով կրնանք ցոյց տալ թէ ինչպէս յետագոյն հեղինակ մը զինք կանխողի մը երկը շահագործած է եւ խառնած իր գործին. այսպէս կարելի է կեղծումի հետքերու վրայէն բարձրանալ մինչեւ խտական բնագիրը. ինչպէս, չին կտակարանի մէջ, Մնացորդաց վերջին գիրքը կազմուած է Թագաւորութեան գիրքերէն, որոնց բաղգատութիւնը Մնացորդաց հետ, անմիջապէս երեան պիտի բերէ թէ ինչպէս վերջինիս հեղինակը ամբողջ պարբերութիւններ առած է Թագաւորաց գիրքերէն, ազատ իւրացումով եւ պատշաճեցումով՝ յետագոյն ժամանակի մը գաղափարներուն. նոր կտակարանի մէջ ալ Ս. Մարկոսի Աւետարանը գրեթէ նոյնութեամբ կարելի է գտնել միւս երկու համատես Աւետարաններու մէջ: Տակաւին պատմական հասկացողութիւն գոյութիւն չունի, եւ նորագոյն հեղինակներ շարունակ կը տարուին աւելի կանխագոյն ժամանակներու մէջ գտնել իրենց դարու գաղափարներն ու սովորութիւնները՝ տալու համար անոնց դրդապատճառներն ու դարմանումները, անցեալին մէջ կ'ապրին իրենց գարը կամ անցեալին կը փոխադրեն իրենց ապրումները եւ փոխադարձաբար: Այսպէս Միջին Դարու նկարիչներ աստուածաշնչական գէպքեր եւ գէմքեր կը նկարեն իրենց դարու արանց եւ կանանց սովորութիւններով՝ եւրոպական տեսարաններու մէջ:

Ահա հին բանագողութիւնը եւ Գրական Քննադատութեան գործը:

Հայացուց՝ Հ. Ա. Ի.

(Եւրոպական)

